"नष्टं कथञ्चिदनुमार्गमुदीरितेषु स्थानेषु शल्यमचिरेण गतिं करोति। सा फेनिलं मथितमच्छमसृग्विमिश्रमुष्णं करोति सहसा सरुजञ्च नित्यम्"। असाध्यकृच्छ्रसाध्ययोर्लक्षणं यथा "नाडी त्रिदोषप्रभवा न सिध्येत् शेषाश्चतस्रः खलु यत्नसाध्याः"।

नाडीशाक पु॰ नाडीप्रधानः शाकः। नाडीके (पाटशाक)

नाडीशोषणतैल न॰ चक्रदत्तोक्ते तैलभेदे "पुटपाकविधिस्विन्नहस्तिविड्जातगोण्डकः। रसः सतैलसिन्धूत्थः कर्णस्रावहरः परः। जम्बूकस्य तु मांसेन कटुतैलं विपाचयेत्। तस्य पूरणमात्रेण कर्णनाडी प्रशाम्यति। निशागन्धपले पक्वं कटुतैलं पलाष्टकम्। धूस्तूरपत्रजरसे कर्णनाडीजिदुत्तमम्"।

नाडीस्वरसञ्चार पु॰७त॰। नाडीभेदे वायोः वहनरूपे गतिभेदे। देहमध्ये वामभागस्थायाम् ईड़ायां श्वासादिधिक्येन सञ्चारे चन्द्रोदयः, दक्षस्थायां पिङ्गलायां तथा वहने सूर्य्योदयः इत्येतत् स्वरोदयग्रन्थे प्रसिद्धम्। तस्य शुभाशुभफलादिकं कालविशेषनियमश्च प्रदर्श्यते ग्रहयामले "आदौ चन्द्रः सिते पक्षे भास्करस्तु सितेतरे। प्रतिपत्क्रमतोऽहानि त्रीणि कृत्वोदयत्ययम्"। त्रिपुरासारसमुच्चये तु अमावास्यावध्युदयमाह यथा "आरभ्य दर्शं प्रथमामुदेति वामे पुटे त्रीणि दिनानि देवः। वामेतरे त्रीणि ततो दिनानि पूर्णां तिथिं यावदथैवमेवम्। एकस्य पक्षस्य विपर्ययेण रोगाभिभूतिर्भवतीह पुंसाम्। पक्षद्वये बन्धुसुहृद्विपत्तिः पक्षत्रये व्यत्ययतो मृतिः स्यात्" ब्रह्मजामले "चन्द्रोदये यदा सूर्यश्चन्द्रः सूर्य्योदये यदा। अशुभं हानिरुद्वेगः, शुभं सर्वं निवारयेत्"। चन्द्रोदये वाम नाड्यां वायुगमननिरूपितसमये एवं सूर्य्योदये दक्षिणनाड्यां वायुगमननिरूपितसमये। कर्मविशेषे नासिकयोर्वायोः प्रवेशनिर्गमाभ्याञ्च शुभत्वमपि तत्रैव "यात्राकाले विवाहे च वस्त्रालङ्कारधारणे। शुभकर्मसु सर्वेषु प्रवेशे च शशी शुभः। विग्रहद्यूतयुद्धेषु स्नानभोजनमैथुने। व्यवहारे भये भङ्गे भानुनाड़ी प्रशस्यते। मोहनं शान्तिकञ्चैव दिव्यौषधिरसायनम्। विद्यारम्भः स्थिरं कार्यं कर्तव्यञ्च निशाकरे। दूरयुद्धे जयी चन्द्रः समासन्ने दिवाकरः। वहन्नाड़ीपदे चैव यात्रा भवति सिद्धिदा"। यस्यां नासिकायां प्राणवायोर्गतिर्भवति तद्देशीयवादप्रसारणपूर्विका यात्रा सिद्धिदा भवतीत्यर्थः "शयने च प्रसङ्गे वा युक्त्यालिङ्गनेऽपि वा। यः सूर्य्येण पिबेच्चन्द्रं स भवेन्मकरध्वजः"। सूर्येण दक्षिणनासिकास्थप्राणवायुना, चन्द्रं वामनासिकागतप्राणवायुं पिबति तत्सङ्गकाले स्वीयनिःश्वासमतिनिविष्टः सन्नाकर्षयति तत्फलं तत्रैव "चन्द्रचारो विषं हन्ति सूर्य्यो बालावशं नयेत्। सुषुम्णायां भवेन्मोक्ष एको देवस्त्रिधा मतः। भुक्तमात्रेण मन्दाग्नौ स्त्रीणां वश्येऽथ कर्मणि। शयनं सूर्यवाहेन कर्त्तव्यं सर्वदा बुधैः। शान्ते शोके विवादे च ज्वरिते मूर्च्छिते तथा। सज्जनस्यापि बोधार्थे चन्द्रचारं प्रवाहयेत्"। भुक्तमात्रादौ वामपार्श्वेण, शान्तादिषु दक्षिणपार्श्वेण शयनं कार्यमिति तात्पर्य्यम्। चतुर्दिक्षूर्द्ध्वमधस्ताच्चान्यतरस्थानमाश्रित्य यदि दूतः पृच्छति तदा कस्यां नाड्यां वायुगतिः शुभेत्याह "ऊर्द्ध्ववामागतो दूतो ज्ञेयो वामपथस्थितः। पृष्ठे दक्षे तथाधस्तात् सूर्यवाहगतो मतः। पूर्वनाड़ीगतो दूतो यत् पृच्छति शुभाशुभम्। तत्सर्वं सिद्धिमाप्नोति शून्ये शून्यं न संशयः। आदौ शून्यगतः पृच्छेत् पश्चात् पूर्णो विशेद् यदि। तदा सर्वार्थसिद्धिः स्यादिति जानीहि निश्चितम्"। इदानीं प्राणवायोः प्रवेशनिर्गमाभ्यां विशेषमाह "प्रवेशकाले यद्भूतो वाञ्छति स्वप्रयोजनम्। तत्सर्वं सिद्धिमाप्नोति निर्गमे नास्ति सुन्दरम्"। कर्मविशेषे नाडीविशेषगतिमाह "मारणं मोहनं स्तम्भं विद्वेषोच्चाटनं तथा। प्रेरणाकर्षणक्षोभं भानुनाड्युदये कुरु। शान्तिकं पौष्टिकं क्षेमं दिव्यौषधिरसायनम्। योगाभ्यासादिकर्माणि कर्तव्यानि निशाकरे"। त्रिपुरासारसमुच्चये "भूतानामुदयं द्वयोरपि बुधः संलक्षयेत् पक्षयोस्तत्रादौ वसुधोदयं निहितधीर्घ्राणस्य दण्डस्पृशि। देवेऽधस्पृशि वारिणोहुतवहस्योर्द्ध्वा गतिश्चोदयं तिर्यक्संस्पृशि मारुतस्य परितः पृष्ठे मरुद्वर्त्मनः" देवे प्राणवायौ। फलं जामले "पृथ्वीजले शुभे तत्त्वे तेजोमिश्रफलोदयम्। हानिमृत्युकरौ पुंसामुभयौ व्योममारुतौ" कर्मविशेषे भूतोदयफलं त्रिपुरासारे "वश्यस्तम्भनयोः प्रशस्त उदयो भूमेर्जलस्योदयः शस्तः शान्तिकपौष्टिकादिषु शुभो बन्धाय वह्नेः पुनः। शत्रोर्मारणदारणादिकरणे उच्चाटनोच्छेदयोर्वायोः शान्तिकनिर्विषीकरणयोर्व्योम्नो हितश्चोदयः। कियत्कालमेकनाडीगतो वायुर्भवति तत्रापि पञ्चभूतोदयः केन ज्ञेय इत्यपेक्षायां नाड़ीगतिकालं स्थानक्रमेण भूतोदयञ्चाह जामले "एकैकस्य कलाः पञ्च क्रमेणैवोदयन्ति ताः। पृथि-